

„OKIŠKASIS KALENDORIUS“ (KALENDARZ GOSPODARSKI) LIETUVOJE TARP DVIEJŲ SUKILIMŲ (1831 — 1863 m.)

XIX a. pirmoje pusėje viena iš labiausiai paplitusių ir įvairių Lietuvos gyventojų sluoksnių skaitomų knygų buvo kalendorius. Dvasininkija negalėjo apsieiti be kasmet išleidžiamų „Direktoriumų“, arba rubricėlių, — metinių katalikų dvasininkų kalendorių, leidžiamų atskirai vyskupijai, arkivyskupijai ar vienuolių ordinui. Plačiai reklamuojami ir parduavinėjami buvo Lenkijoje leisti kalendoriai. Bene populiariausi iš jų buvo J. Javorskio, St. Janickio, K. R. Nezabitauskio ir kt. Savo reikmės tenkinti kalendorius leido žydai. Penktojo dešimtmečio viduryje atsirado lietuviški kalendoriai, o Vilniaus universitete ilgą laiką leistus politinius kalendorius pakeitė valdiškieji Vilniaus ir Kauno gubernijų kalendoriai — atmintinės knygelės. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje ėmė plisti Peterburge išėję leidiniai. Tačiau seniausias tradicijas turėjo didžiausiais tiražais Vilniuje leidžiamas ūkininkams skirtas kalendorius „Kalendarz gospodarski“.

„Okiškasis kalendorius“ yra vienas iš šaltinių krašto istorijai tyrinėti. Jame atsispindėjo to meto Lietuvos gyventojų ekonominė, socialinė ir kultūrinė būklė, jos kitimas artėjant 1861 metams ir panaikinus baudžiamą „Okiškasis kalendorius“ yra tyrinėtinas ir dėl to, kad jį galėtume palyginti su L. Ivinskio „Metskaitliais“.

Bibliografiniuose leidiniuose yra daug netikslumų ir painiavos nurodant Vilniaus „Okiškojo kalendoriaus“ leidimą. Gana dažnai pateikiamas ir netikslus kalendoriaus pavadinimas. J. Bielinskis nurodo, kad 1829—1864 m. kalendorių pavadinimu „Vilniaus ūkiškasis kalendorius“ (Kalendarz gospodarski Wilenski) leido Maneso Romo ir Zimelio Nochimovičiaus leidybinė kompanija, o 1850—1864 m. tie patys leidėjai leidę dar ir antrą kalendorių, pavadinimu „Okiškasis kalendorius“¹.

K. Estreicheris, po keletą kartų užregistruodamas tą patį leidinį, nurodo net keturis knygelės pavadinimo variantus: „Lietuvos ūkiškasis kalendorius“ (Kalendarz gospodarski litewski), „Vilniaus kalendorius“ (Kalendarz Wilenski), „Okiškasis kalendorius“ (Kalendarz gospodarski) ir „Vilniaus ūkiškasis kalendorius“ (Kalendarz gospodarski Wilenski)².

Peržiūrėjus bibliotekose išlikusius kalendorius, Vilniaus periodikos kompleksus, kitą medžiagą, daug kas paaiškėjo. 1831—1841 m. Vilniuje buvo leidžiamas tik vienas ūkininkams skirtas kalendorius lenkų kalba, o 1841—1863 m. — rusų ir lenkų kalbomis. Knygelės pavadinimas nesikeitė visus tris dešimtmečius. Seštajame dešimtmetyje iš tikrųjų pasi-

¹ Bielinski J. Uniwersytet Wilenski (1579—1831). — Krakow, 1900. — T. 2. — S. 246.

² Estreicher K. Bibliografia Polska XIX stolecia. — Krakow, 1874. — T. 2. — S. 324—325; Ten pat. — T. 6. — S. 331.

rodė du skirtingi kalendoriaus leidimai, kurie greičiausiai ėjo 1855—1863 m.

„Ūkiškasis kalendorius“ rėmėsi senas leidimo tradicijas turinčiais Lietuvos kalendoriais. Pirmas išlikęs tokio tipo leidinys pasirodė dar 1770 m.³

Kai kuriais duomenimis panašūs leidiniai Vilniuje buvo spausdinami nuo 1640 m.⁴ Nuo 1800 m. ūkininkams skirtus kalendorius spausdino J. Zavadzki, M. Romo, diecezijos, pijorų ir kitos spaustuvės. Vilniaus universiteto spaustuvė visą laiką siekė išlaikyti kalendoriaus leidimo monopolį.

1832 m. uždarius Vilniaus universitetą, teisę leisti kalendorių, skirtą visoms keturioms Siaurės Vakarų krašto gubernijoms, gavo Vilniaus astronomijos observatorija. Tokią teisę jai suteikė Peterburgo Imperatoriškoji Mokslų akademija, turėjusi kalendorių leidimo Rusijos imperijoje monopolį⁵.

Dar 1824 m. Vilniaus universitetas buvo sudaręs kalendoriaus leidimo sutartį su žydų spaustuviniu Zimeliu Nochimovičiumi⁶. Jam iš Gardino į Vilnių perkėlus dalį tenykštės spaustuvės, buvo įkurta Maneso Romo ir Z. Nochimovičiaus leidybinė kompanija, kuri ir leido „Ūkiškąjį kalendorių“. 1833 m. Z. Nochimovičių pakeitė jo sūnus Mauša, gavęs Tipografo pavarde. Nuo 1856 m. kalendorių leido M. Romo spaustuvė. Astronomijos observatorija skelbdavo viešąsias varžytynes kalendoriui leisti, tačiau mīnėtoji leidybinė kompanija nesusilaukė didesnės konkurencijos. Kėtvirtajame dešimtmetyje už teisę leisti kalendorių spaustuvė kasmet turėjo mokėti observatorijai po 300 rublių⁷. Vėliau, atsiradus konkurencijai, išaugus kalendoriaus apimčiai, tiražui, suma padidėjo iki 1.212 rublių. 1860 m. vasario mėnesį vykusių varžytynių metu ši suma šoktelėjo iki 1.726 rublių⁸. Tais metais paskutinis iš kovos už teisę leisti kalendorių buvo priverstas pasitraukti „Kuryer Wilenski“ redaktorius A. Kirkoras, dalyvavęs varžytynėse observatorijos direktoriaus pavaduotojui M. Gusevui pasiūlius. M. Gusevui, apgalestaujančiam dėl nesėkmės, beliko džiaugtis papildomomis lėšomis, kurias planavo skirti observatorijos bibliotekai papildyti bei naujam observatorijos pastatui statyti.

Pasirašytoji sutartis nevaržė leidėjo veiklos. Observatorijos vadovybė pasilikė teisę nurodyti numatytą pagal programą astronominės tematikos straipsnių skaičių, taip pat stebėti, kad kalendoriujė nebūtų spausdinama medžiaga, neatitinkanti mokslo keliamų reikalavimų. Vienintelis didesnis apribojimas buvo kalendoriaus apimtis. Iki 1855 m. ji neturėjo viršyti 5 spaudos lankų, o vėliau — 9 spaudos lankų. Pagal tradiciją kalendoriaus

³ Kalendarz rolniczy y gospodarski przez p. Bradley napisany. — Wilno, 1770. — 237 s.

⁴ Moszynski A. O pismach periodycznych w Polsce do 1795 roku // Tygodnik Petersburski. — 1840. — Nr. 31. — S. 158.

⁵ Гусев М. Несколько слов об издании Виленского хозяйственного месящелова // Виленский вестник. — 1860. — № 9. — С. 68.

⁶ Bielinski J. Uniwersytet Wilenski. — S. 245.

⁷ Ten pat.

⁸ Kuryer Wilenski. — 1860. — Nr. 17. — P. 169.

⁹ Lietuvos TSR CVIA. — F. 1240. — Ap. 1. — B. 20. — L. 32—33.

leidėjas turėjo pats organizuoti knygelės parengimo spaudai darbą, o medžiagą pristatyti cenzūros komitetui. 1832—1833 m. kalendorių cenzūravo M. Očapovskis, 1834 m. — M. Očapovskis ir L. Borovskis, 1834 metų kalendoriaus priedo rankraštį M. Očapovskis 1833 m. balandžio 24 d. gražino leidėjui pataisyti⁹. Tai bene vienintelis žinomas atvejis, kai kalendorius susilaukė cenzūros komiteto tarnautojo pastabų. Vėliau kalendorių cenzūravo J. Borkmanas (1835), J. Fokas (1842, 1848—1849), J. Vaškevičius (1844), L. Borovskis (1839), P. Kukolnikas (1836—1838, 1840—1841, 1860—1862), A. Muchinas (1843—1847, 1850—1859, 1863). Paprastai užtekdavo pasaulietinės cenzūros atstovo leidimo, nors kalendoriaus rankraštį vartydavo ir dvasininkai (A. Vrublevskis, J. Bovkevičius, A. Krasinskis ir kt.).

Zinant, kad dar 1803—1804 m. Vilniuje leistų kalendorių tiražai siekė 12.000 egzempliorių¹⁰, galima manyti, kad ketvirtajame dešimtmetyje „Okiškasis kalendorius“ buvo leidžiamas ne mažesniu kaip 20.000 egzempliorių tiražu. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje kalendoriaus tiražas išaugo iki 50.000 egzempliorių¹¹. Tokie skaičiai iš pirmo žvilgsnio atrodo stulbinantys, tačiau panašiais tiražais buvo leidžiami ir kiti tokio pobūdžio leidiniai, pavyzdžiui, Berdčevo (Ukraina) karmelitų „Okiškasis kalendorius“ — 30.000 — 40.000 egzempliorių tiražu¹². Be to, reikia neužmiršti, kad šis kalendorius buvo platinamas ne tik Vilniaus, bet ir Kauno, Minsko bei Gardino gubernijose. Jis buvo gerai žinomas Lenkijoje, pasiekdavo ir tolesnių Rusijos gubernijų centrus. 1832—1841 m. dalis kalendoriaus tiražo buvo spausdinama Gardine, kur dar veikė Z. Nochimovičiaus spaustuvė. Ką tik pasirodžiusią knygelę tuomet buvo galima įsigyti ne tik M. Romo spaustuvės knygyne (Zemaičių g-vė, posesijos Nr. 327), bet ir Z. Nochimovičiaus spaustuvėje Gardine (Bonifratrų g-vė, Nr. 508). Paprastai kalendoriumi buvo pradedama prekiauti dar vasarą (liepos ir rugpjūčio mėnesiais), tik 1842 metų kalendoriaus rengimas kiek užsitęsė (aprobeta buvo pasirašyta tik 1841 m. rugpjūčio 20 d.). Į prekybą kalendoriumi įsitrukdavo visi Vilniaus, Kauno bei kitų gubernijų miestų knygynai. Smulkūs knygų prekijai išplatindavo knygeles atkampiausiose krašto vietose. Kalendorius nebūdavo iškart išperkamas, nors didžiuliai tiražai rodo, jog platinti leidinį nebuvo itin sunku. 1856 m. J. Zavadzkiio knygnas dar siūlė skaitytajui 1840, 1841, 1842, 1848, 1852 metų „Okiškąjį kalendorių“. Didžiuliam knygyno knygų sąrašė — devyniolikos pavadinimų įvairiais metais išleisti kalendoriai, daugelis jų buvo atkeliavę iš Lenkijos. Be Vilniaus „Okiškojo kalendoriaus“, čia dar buvo galima nusipirkti pirmųjų trejų metų L. Ivinskio „Metskaitlius“, vieną kitą senesnę Vilniaus kalendorių¹³.

Didžiuliai „Okiškojo kalendoriaus“ tiražai, nedidelė kaina (nuo 10 iki 20 kap.) leidžia manyti knygelę buvus populiarią. Ką gi siūlė savo skai-

¹⁰ Abramowicz L. Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525—1925). — Wilno, 1925. — S. 84.

¹¹ Гусев М. Несколько слов... — С. 68.

¹² Estreicher K. Bibliografia Polska XIX stolecia. — T. 2. — S. 324; Kuryer Wilenski. — 1861. — Nr. 16. — P. 144.

¹³ Zbiór wiadomien o ksiązkach polskich niektorych łacinskich, znajdujących się w księgarni Jozefa Zawadzkiego w Wilnie. — Wilno, 1856. — Nr. 1—14. — S. 57—58.

tytojams nuo seno tradiciškai populiarius kalendorius? Kokią rinkosi auditoriją?

Tokie kalendoriaus tiražai, nepaisant išlaidų už leidimo teisę, popierių, spausdinimą, turėjo užtikrinti leidėjui nemažą pelną. Materialiniai interesai ilgą laiką stebė bet kokį leidėjo norą ką nors keisti, tuo labiau, kad pasikeitimai galėjo atnešti ir nuostolių. Didelį vaidmenį suvaidino ir tai, kad nebuvo konkuruojančio leidinio (šiokia tokia konkurencija tikriausiai buvo jaučiama, pradėjus eiti L. Ivinskio „Metskaitliams“). Be to, penktajame dešimtmetyje visai atbuco ir taip menkas observatorijos dėmesys šiam leidiniui. Savo darbą atliko ir įsigalėjusi reakcija, kurios metu buvo slopinama bet kokia visuomenės iniciatyva, planingai siauriamos galimybės gausėti pasaulietinei inteligentijai. Ilgainiui pasigirsta vis daugiau kritinių pasisakymų. Stai ką apie „Ūkiškąjį kalendorių“, žavedamas L. Ivinskio užmoju, rašo K. R. Nezabitauskis: menkos knygelės, „atspausdintos ant sugeriamojo popieriaus, o jų turinio net prisiminti neverta, nes talpino tik tuščius plepalus“¹⁴.

Ilgą laiką kalendorius iš tiesų buvo menko turinio ir formos knygelė. Tačiau ir tokia, šalia maldaknygės ir elementoriaus, ji buvo labiausiai skaitomas leidinys. V. Biržiška pažymi, kad „atsirandant didesniams skaičiui čiži inkų (činšininkų), vedančių savarankišką ūkį ir susirūpinusių savo ūkio pakėlimu, lenkiškieji ūkiški kalendoriai rasdavo kelią ir į lietuvius“¹⁵. Apie tai prisimena ir L. Jucevičius, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje lankęsis Zemaičiuose. Siluvos jomarko metu ji smulkas žydų pirklio knygynėlį susirinkai ūkininkai reikalavo kalendoriaus, „Taupios virėjos“, „Patarėjo medžiotojams“ ir kai kurių kitų leidinukų¹⁶.

Leidžiamas tautiniu atžvilgiu nevienalyčiams krašte kalendorius, leidėjų sumanymu, turėjo pasiekti įvairiausių gyventojų sluoksnius. Todėl kalendoriujė buvo spausdinami katalikų, stačiatikių, žydų ir net musulmonų (nuo 1855 m.) švenčių sąrašai. Kalendorius buvo viena iš daugelio tribūnų, iš kurios ano meto visuomenės veikėjai stengėsi vienaip ar kitaip paveikti liaudį. Tačiau knyga sunkiai skynėsi kelią ne tik į valstiečio, bet ir į žemvaldžio namus. „Neturime noro skaityti knygų nei apie žemės ūkį, nei jokių kitokių, neperkame jų todėl, kad jos yra brangios, o daugelis ūkininkų vengia jas įsigyti todėl, kad ... jos neatneša laukiamos naudos. Na, o nusipirkę kalendorių ... už 20 grašių, įsigysime ir kai kurias žinias ūkio klausimais, aišku, jeigu kokios nors aplinkybės nesutrukdys ir šito perskaityti“, — rašoma 1841 metų „Ūkiškajame kalendoriujė“. Prabėgus dviem dešimtmečiams, „kalendorius, kaip visaliaudinis ir pirmutinio būtinumo leidinys, paprastai buvo randamas tiek turtinguose namuose, tiek ir po neturtingu šiaudiniu stogu“¹⁷.

Visame Siaurės Vakarų krašte, kur plito kalendorius, vis aktualesnės buvo valstiečių švietimo problemos. Viena iš pagrindinių krašto žemės

¹⁴ Niezabitowski K. R. Drobna, lecz nieznaną nowosc w literaturze powszechnej // *Gazeta Warszawska*. — 1856. — Nr. 310. — S. 3. — Parašas: Szermuksznis z pod Laukozem.

¹⁵ MACB RS. — F. 163—77. — L. 1.

¹⁶ Jucevičius L. Raštai. — V., 1979. — P. 381.

¹⁷ *Kalendarz gospodarzki na rok 1863*. — Wilno, 1862. — S. 36.

ūkio atsilikimo priežasčių buvo laikomas nepakankamas liaudies švietimas. Pasigendama ir specialiosios, žemės ūkio klausimams skirtos periodikos, knygelių. Tada ilgą prisimenama, kad ilgą laiką vienintelis „Ūkiškasis kalendorius“ „teikėsi ... mokyti mus agronomijos, o būdavo ten dažnai geri, praktiški straipsniai“¹⁸.

Tarp XIX a. pirmos pusės visuomenės veikėjų, inteligentų sunku buvo rasti žmogų, teoriškai neiginantį liaudies švietimo būtinumą. Tačiau daugelis laikėsi dar Edukacinės komisijos nužymėto kelio duoti liaudžiai praktinių žinių, kad pirmiausia kiltų jos ekonominis produktyvumas¹⁹. Tokios programos beveik visada laikėsi ir „Ūkiškojo kalendoriaus“ leidėjai.

M. Gusevas, 1852 m. tapęs Vilniaus astronomijos observatorijos direktoriaus pavaduotoju, imasi iš pagrindų pertvarkyti senąjį Vilniaus kalendorių. 1853 m. jis parengė naują kalendoriaus programą, kurią gerai įvertino specialii Peterburgo Mokslų akademijos kalendorių leidimo komisija²⁰. Gavęs leidimą padidinti kalendoriaus apimtį, sekdamas Peterburgo Mokslų akademijos leidžiamų kalendorių pavyzdžiu, M. Gusevas įtraukia daug naujų skyrių: astronominių ir meteorologinių stebėjimų, metrologinių, statistinių duomenų ir kt. Net viršelio apipavidalinimo idėja kyla bevartant Peterburgo leidinį.

M. Gusevas, ėmėsis reformuoti kalendorių, pirmiausia atsikratė astrologijos. Tačiau tai padaryti nebuvo lengva. Nuo 1855 m. M. Romo spaustuvė pradėjo leisti du to paties kalendoriaus variantus. Vieną — pagal naują programą, kitą — mažesnės apimties, pateikiantį tik būtiniausias ūkinės žinias ir vis dar bandantį įsiūlyti skaitytojui astrologinių prognozių. 1856 m. birželio 15 d. M. Gusevas buvo priverstas kreiptis į cenzūros komitetą, reikalaudamas leisti M. Romui spausdinti tik observatorijos atrinktus ir patvirtintus straipsnius²¹.

Astronomas pats rūpinosi medžiagos kaupimu, kalendoriaus rengimu spaudai, korektūra. Mokslinių išvykų metu (1856 m. į Pulkovo observatoriją, 1858—1860 m. į užsienį) kalendoriaus leidimą, vykdydamas M. Gusevo nurodymus, organizavo A. Kirkoras. 1860 metų kalendoriaus rankraštis M. Gusevui buvo siunčiamas net į Paryžių²².

Pradėjus kalendoriaus reformą, susilaukta įvairių nuomonių, pasiūlymų. Vieni sveikino reformą, kiti įžvelgė per lėtą kalendoriaus leidėjų orientaciją į aktualias krašto problemas, vis dar pasireiškiantį konservatizmą²³. Buvo ir linkusių atmesti visus įvykusius poslinkius, sugrąžinti astrologijos laikus. V. Sirokomlė, atsakydamas į anoniminio autoriaus laišką, rašė: „Jeigu anonimas po p. Gusevo straipsnių vis dar dūsauja dėl oro pranašysčių, tai mokslinių jo pažiūrų nereformuos jokia kalendo-

¹⁸ Teka Wilenska. — 1858. — Nr. 3. — P. 372.

¹⁹ Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. — V., 1985. — P. 141.

²⁰ Беспамятных Н. Д. Матвей Матвеевич Гусев — ученый и просветитель // Исследования по математике. — Гродно, 1966. — С. 43.

²¹ Lietuvos TSR CVIA. — F. 1240. — Ap. 1. — B. 122. — L. 17.

²² Lietuvos TSR CVIA. — F. 1135. — Ap. 11. — B. 3. — L. 106, 120—121, 140.

²³ Kuryer Wilenski. — 1860. — Nr. 20. — P. 199; Ten pat. — Nr. 29. — P. 289; Ten pat. — 1862. — Nr. 15. — P. 120.

rius reforma²⁴. Skaitytojai patys norėjo prisidėti prie kalendoriaus sudarymo, siuntė jam savo kūrinius²⁵.

„Okiškasis kalendorius“ sąžiningai rūpinosi utilitarine leidinio pasikirtimi. Kiekvienais metais pasirodydavo astronomo M. Gusevo parengta medžiaga. Keletą žinučių yra išspausdinęs gamtininkas Kąjetonas Tamulevičius. Neužmiršo kalendoriaus nuo 1843 m. jame rašęs agronomas Mykolas Fričinskis. Uždarius Vilniaus universitetą, buvęs praktinio žemės ūkio profesorius ir Žemės ūkio instituto direktorius pavyzdinčiai tvarkė ūkį Pilaitėje. Jis nepropagavo nelazinės žemės ūkio sistemos, tačiau gerai žinojo krašto žemdirbystės problemas, turėjo ką patarti ir pasiūlyti skaitytojui.

Kalendoriuje žemės ūkio klausimais rašė Tomas Snarskis — agronomas, „Kuryer Wilenski“ redakcijos narys, Vilniaus archeologinės komisijos bendradarbis. Savo publikacijose jis visada pabrėždavo, kad agronomija pirmiausia remiasi kitų mokslų — geologijos, mineralogijos, chemijos, fizikos, mechanikos, gamtos istorijos laimėjimais. Straipsniuose jis plačiai naudojosi medžiaga, kurią kaupė tuojau po baudžiamos panaikinimo pasirodžiusiai knygai²⁶.

Kalendoriuje galima rasti ir lietuvių visuomenės veikėjo rašytojo Mikalojaus Akelaičio bei jo bendraminčio, iš Baltarusijos kilusio lenkų poeto Vincento Korotinskiego publikacijų. Savo kūrinius skelbė poetas Vladislavas Sirokomlė. Kalendoriaus medžiagą į rusų ir lenkų kalbas vertė M. Krupovičius, dirbęs Vilniaus centriniame senųjų aktų knygų archyve.

Į atsinaujinusių Vilniaus kalendorių negalėjo neatkreipti dėmesio carizmo gynėjai, įžvelgę kalendoriaus darbe naują — „kultūrinės kovos“ ir „tendencingo švietimo“ — kryptį²⁷. Kalendorinės spaudos suaktyvėjimas buvo tiesiogiai siejamas su revoliucinio judėjimo pakilimu šeštajame dešimtmetyje, su bandymu organizuoti antivyriausybinių propagandą.

1864 m. pasibaigus eiliniam kontraktui su M. Romo spaustuve, Peterburgo Mokslų akademija kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių M. Muravjovą, klausdama, kam pavesti „Okiškojo kalendoriaus“ leidimą naujais, 1865 metais. Sis užklašimas buvo perduotas Vilniaus švietimo apygardos kuratorių tarybai, vadovaujamai I. Kornilovo. Gautas atsakymas buvo aiškus: gerai parengtas kalendorius tarp raštingų valstiečių turi platinti „rusiškas idėjas bei kasdieninėje buityje reikalingas žinias“²⁸. Po kelių specialiai sukurto komiteto posėdžių 1864 m. spalio 3 d. 18.329 egzempliorių tiražu buvo išspausdintas naujas, Siaurės Vakarų kraštui skirtas leidinys «Западно—русский календарь».

Pagal „Okiškajame kalendoriuje“ spausdintos medžiagos pobūdį galime skirti tris etapus: 1) 1832—1843 m., 2) 1844—1854 m., 3) 1855—

²⁴ Kuryer Wilenski. — 1861. — Nr. 24. — P. 222.

²⁵ Ten pat. — 1860. — Nr. 19. — P. 191; Ten pat. — 1861. — Nr. 84. — P. 826.

²⁶ Snarski T. Praktyczne gospodarstwo wiejskie do potrzeb miejscowych rolnictwa na Litwie zastosowane, z dodaniem dzialu o urzadzeniu gospodarstwa bezpanszczyznianego i stosownym podzialu gruntow. — Wilno, 1862. — 239 s.

²⁷ Милловидов А. Русский календарь в Северо-Западном крае 1883—1908 // Виленский календарь на 1908 год. — Вильнюс, 1907. — С. 125.

²⁸ Ten pat. — P. 124.

1864 m. Pirmajame etape knygelės leidėjai, orientuodamiesi į slėktiškąją skaitytojų auditoriją, spausdino žinutes iš namų ūkio, įvairenybės, poezijos bei prozos kūrinių ir kt. 1844—1854 m. „Ūkiškajame kalendoriuje“ įsigali astrologija, tačiau skelbiama vis daugiau straipsnių iš įvairių žemės ūkio sričių. 1855—1856 m. įvyksta persilaužimas. Padidėjus leidinio apimčiai, atsikračius astrologijos, knygelė tampa svarbiu žemės ūkio, astronomijos, meteorologijos žinių propagandos įrankiu, kitos svarbios informacijos šaltiniu.

Kalendoriaus apipavidalinimas buvo skurdus: daugiausia rėmeliai bei užsklandos, kartais vinjetės. Viena kita didesnė iliustracija pasirodė po 1861 m. Populiariausia „Ūkiškojo kalendoriaus“ užsklanda — valstietis, dviem jaučiais ariantis žemę. Ji yra 1832—1840 ir 1855—1857 m. knygelėse. Tas pats motyvas pasitaiko ir daugelyje kitų liaudžiai skirtų pasaulietinio praktinio turinio knygų, pavyzdžiui, Kaune išspausdintoje Jono Ugianskio knygelėje apie cholera ir apsisaugojimą nuo jos²⁹, Syrkino spaustuviėje pasirodžiusiame 1865 metų L. Ivinskio kalendoriuje rusiškoms raidėms ir kt. Spaustuvininkai, kaip matyti, mažai rūpinosi įvairesniu liaudžiai skirtų knygelių apipavidalinimu, dažniausiai jos buvo puošiamos tais pačiais elementais.

„Ūkiškąjį kalendorių“ sudarė dvi dalys: 1) kalendoriumas, kuriame skelbiama bažnytinė informacija ir švenčių sąrašai, 2) priedas, kuriame spausdinama agronomijos, medicinos, veterinarijos, astronomijos ir kitų sričių medžiaga.

Kalendorius paprastai prasidėdavo žymiausių įvykių sąrašu. Sudarytojų sąmoningai parinktos datos kreipė skaitytojų dėmesį į tam tikrą istorinę prabėgusių metų erdvę. Dažniausiai buvo naudojamos visuotinės istorijos faktai. Nuo 1842 m. daugiausia vietos skiriama pravoslavų religijos plitimo istorijai Lietuvoje. Seštojo dešimtmečio viduryje labiau susidomėta Lietuvos istorija.

Toliau apžvelgiama kalendorių medžiaga pagal šitokią schemą: žemės ir namų ūkis, astronomija ir meteorologija, medicina, beletristika, lietuvių kalba ir tautosaka, informaciniai ir statistiniai duomenys.

Visus tris dešimtmečius „Ūkiškajame kalendoriuje“ daugiausia buvo rašoma įvairiais žemės ūkio klausimais. Socialinė-ekonominė krašto padėtis lėmė vienokį ar kitokį žemės ūkio problemų kėlimo ir sprendimo lygį. Kalendoriuje bendradarbiavę autoriai rinkosi skirtingą auditoriją, keitėsi pateikiamų žinių lygis ir kiekis, tikslai.

Pirmąjį dešimtmetį originalios, specialiai kalendoriui rengtos medžiagos beveik nebuvo. Paprastai naudotasi įvairiausiais periodikos leidiniais: Vilniaus periodika, Prancūzijos, Lenkijos, Anglijos dienraščiai ir kt. Pavyzdžiui, 1832 m. kalendoriuje spausdinti patarimai žemės ir namų ūkio klausimais buvo paimti iš 1827 metų „Dziennik Wilenski“³⁰. Vėliau kalendorius subūrė nedidelį nuolatinių bendradarbių būrelį.

1832—1848 m. labai populiarūs buvo praktiški patarimai visais namų ūkio klausimais. Ypač dažnai pasitaikydavo nurodymų, kaip kovoti su

²⁹ Ugianskis J. Regules del skarbaru žmoniu. — K., 1848 — 15 p.

³⁰ Dziennik Wilenski. Nauki stosowane do rolnictwa, rękodziel, sztuk, rzemiosl, gospodarstwa i handlu. — 1827. — T. 5. — S. 45—46; 48, 143, 338, 383—384.

kenkėjais, dažyti audinius, valyti įvairias dėmes, pasigaminti rašalą, klijus.

Kalendoriuje būdavo nemažai informacijos apie galvijų priežiūrą, gydymą (1832). 1833 metų kalendoriuje rašyta apie arklio amžiaus pozymius. Daug vietos skirta avininkystei (1832, 1838—1842).

Iš reikšmingesnės iki 1840 m. žemės ūkio tema skelbtos medžiagos minėtinas 1834 metų kalendoriuje pasirodęs iš „Bulletin des sciences agricoles et économiques“ perspausdintas straipsnis, skirtas naujiems ūkininkavimo metodams. Čia įrodinėjama, kad žemės ūkis, tapdamas savarankiška ūkio šaka, daro didžiulę įtaką gyventojų skaičiui, gyvenimo lygiui. Straipsnyje popagaujamas laisvos valstiečio šeimos darbas. 1838 metų kalendoriuje aprašomas pavyzdinis Silezijos ūkis. Čia pateikiami 1821 m. duomenys apie dvaro dydį, gyvulių skaičių, pasėlių plotus, derlių ir kt.

Taigi ilgą laiką kalendorius rėmėsi užsienio šalių patyrimu, neretai žemės ūkio klausimais skelbta medžiaga būdavo gerokai pasenusi, beveik nieko nerašyta apie krašto žemės ūkio būklę. Dažnai tenkintasi vien tik konkrečiais praktiškais patarimais, kiek daugiau dėmesio skirta gyvulininkystei.

1841 metų kalendoriuje pirmą kartą publikuojamas straipsnis apie žemės ūkio būklę Lietuvoje. Autorius, pažymėjęs didžiulį krašto atsilikimą, išskiria ir apibūdina tris svarbiausias žemės ūkio plėtojimo kryptis: tinkamą žemės įdirbimą, pievų tvarkymą ir naudojimą bei galvijų, arklių ir avių priežiūrą. Keliamos ir kai kurios krašto pramoninio vystymo problemos: „Jeigu turėtume mūsų krašte fabriky, nors ir būtiniausių prekių, tai fabrikantai suvalgytų mūsų grūdus, išgertų degtinę, o už tai gautume gelumbę, drobę, geležinius ūkio gaminius, žvakes, muilą, visa tai, kuo rengiamės ir naudojames“.

1843 metų kalendoriuje skelbiamos M. Fričinskio pastabos, kaip nesunkiai ir pigiai pakelti žemės ūkį. Skaitytojas galėjo rasti konkrečius atsakymus į daugybę klausimų. Pavyzdžiui, kiek reikia laikyti galvijų, kad būtų galima įtręsti vieną margą žemės, kiek reikia pašaro vienai karvei per žiemą, kuo galima pakeisti šieną, kada, kaip ir ką šėti.

1844 metų kalendoriuje, tęsdamas savo pastabas, M. Fričinskis skaitytojų dėmesį sukoncentruoja į javąpjūtę. Čia daug medžiagos apie duonos nuėmimo tradicijas įvairiose krašto srityse, aptariamos kai kurios darbo organizavimo problemos, propaguojami įvairūs grūdų malimo, valymo įrenginiai, viliamasi, kad ateityje pagrindinius pjūties įrankius — dalgį ir pjautuvą — pakeis kiti, našesni ir ne tokie varginantys.

Propagaujant racionalius žemdirbystės metodus, ne kartą rašyta pievininkystės klausimais (1847, 1857). Susilaukia dėmesio ir bitininkystė (1858), linų auginimo ir apdirbimo problemos (1846, 1847, 1854, 1860). 1846 metais skaitytojui siūlomos publikacijos „Apie durpių ir juodžio panaudojimą vietoj mėšlo“, „Apie žemės tręšimą kompostu“. Retsykiams pasirodydavo kiekvieno mėnesio žemės ūkio darbų aprašymai (1845, 1861). 1855 metų kalendoriuje aptariami sėjomainų tipai, jų pasirinkimo sąlygos, propaguojama daugialaukė sėjomaina. 1856 m. M. Fričinskis skelbia dvylika ūkiškųjų aforizmų, į pirmą vietą iškeldamas sumanaus,

racionalaus, taupaus ūkio tvarkymo idėją. Čia ryški Sveičiamojo amžiaus mintis, kad darbe glūdi vertybinės orientacijos: dirbdamas gali „turėti sveikatą, gerovę, žmonių pagarbą, ramią sąžinę ir pasitenkinimą“.

1860 m., baudžiavos panaikinimo išvakarėse, duodant patarimus įvairiais ūkio klausimais, vis dar manoma, kad vos ne vienintelė žemės ūkio atsilikimo priežastis yra pasėliai nualintose žemėse, viliamasi tinkama agrotechnika sugrąžinti ankstesnių derlių laikus. Visai kitus žemės ūkio plėtojimo būdus išvelgia T. Snarskis. Jausdamas artėjančias permainas, 1861 metų kalendoriuje jis rašo: „Dabar, kai vietiniai poreikiai, sąlygos ir santykiai rodo mums visai naują kelią, mūsų ūkis turi būti vystomas sparčiais tempais ir bus vystomas ..., jeigu interesai mūsų sutaps su jaunesniųjų brolių interesais, jeigu nuolat kelsim jų moralę ir išsilavinimą, platinsim blaivybę ..., jeigu patys rodysim blaivybės pavyzdį, atsisakydami prabangos ir nenaudingų kelionių į užsienį...“.

1862 metais spausdinamas T. Snarskio straipsnis „Mechaninis žemės įdirbimas“, kur aprašomi trys žemės įdirbimo etapai: arimas, akėjimas ir volavimas. Aiškinami procesai, vykstantys įdirbtoje dirvoje — milžiniškoje gamtos laboratorijos retortoje. Žemės ūkio mechanizacija laikoma svarbia žemės ūkio vystymo prielaida. Tikimasi ateityje susilaukti žemės įdirbimo mašinų, kurias varo garo varikliai, informuojama, kad daugelyje šalių jau ne svajone, o realybe tampa šienapjovės, kulkamosios ir kitos mašinos. 1864 metų kalendoriuje T. Snarskis gausiai iliustruotame straipsnyje toliau propaguoja tobulesnius žemės įdirbimo padargus.

1863 m. skelbiama apybraiža, skirta moralės, buities ir ūkio pagrindams. Kritikuojamas aplaidumas, tinginystė, turto švaistymas, girtuokliavimas ir kitos ydos. Ypač pabrėžiama mokslo, žinių svarba, tačiau valstiečių švietimo programa gana ribota. Manoma, jog valstiečiui žinios reikalingos tik tam, kad jis protingai tvarkytų savo ūkį, turėtų šiokią tokią nuomonę ir nesiduotų apmulkinamas.

Kalendorius negalėjo nepastebėti stiprėjančių revoliucinių valstiečių nuotaikų. Straipsnyje „Apie tai, kaip žmogus žmogui reikalingas“ (1863) V. Korotinskis, remdamasis visuomeninės sutarties teorija, gana nevykusiai bandė pagrįsti socialinės nelygybės egzistavimą. Skatindamas valstiečius savo buities gerinimo būdų ieškoti ne skunduose, o darbe, pabrėždamas įgimtą žmogaus laisvę, aiškindamas pasiskirstymą darbais žmonių tarpusavio susitarimu, V. Korotinskis galų gale daro išvadą, kad vienintelė nelygybės priežastis yra apvaizda, vieniems davusi daugiau negu kitiems.

1861, 1863 ir 1864 metų kalendoriuose buvo kviečiama rūpintis valstiečiais, raginama kurti žemės ūkio draugijas, kredito organizacijas. Šioje medžiagoje buvo įžiūrėtas didžiulis pavojus carizmui³¹.

Kalendorinė literatūra glaudžiai susijusi su astronomijos mokslu, jo teikiamomis žiniomis. Tačiau „Ūkiškojo kalendoriaus“ sudarytojai ilgą laiką tenkinosi tik tradiciniais duomenimis apie regimuosius dangaus reiškinius: Mėnulio fazes, Saulės ir Mėnulio užtemimus, Saulės patekė-

³¹ Милловидов А. Русский календарь... — С. 124.

jimo ir nusileidimo laiką. Tik 1839 metų kalendoriuje buvo išspausdinta lentelė, pateikianti pagrindines Saulės ir jos sistemos planetų charakteristikas: dydį, nuotolį nuo Saulės, sukimosi aplink savo ašį laiką ir kt.

Nuo 1844 m. kalendoriuje įsigali astrologija. Daugelis to meto kalendorių, tarp jų ir L. Ivinskio „Metskaičiai“, negalėjo išsiversti be mokyto apie dangaus šviesulius, keliaujančius Zodiake ir paslaptinai lemiančius žmogaus likimą bei gamtos reiškinius. L. Ivinskis, rašydamas laiškus A. Zavadzkiui, visada prašydavo kuo greičiau atsiųsti Vilniaus lenkiškąjį kalendorių arba parengtus spaudai duomenis apie Mėnulio fazes, oro prognozę, užtemimus³². Kurį laiką (1846—1850 m., taip pat 1853 metų kalendoriaus rankraštyje) L. Ivinskis astrologinį skyrių perspausdindavo iš „Ūkiškojo kalendoriaus“, kuris greičiausiai naudojosi Berdičevo kalendoriaus „tuščiais plepalais apie orą ir derlių“³³. Kartais šiame skyriuje pasitaikydavo dangaus kūnų bei jų orbitų platesnių charakteristikų. Pavyzdžiui, 1850 m. dėstoma apie Mėnulį, jo fazes, užtemimus, sinodinį mėnesį, 1853 m. spausdinamas straipsnis apie Saturną ir jo septynis palydovus. Beje, 1848 m. buvo atrastas aštuntasis Saturno palydovas — Hiperionas, bet ši žinia dar nebuvo pasiekusi kalendoriaus sudarytojų. Tai dar kartą įrodo, kaip menkai „Ūkiškuoju kalendoriumi“ rūpinosi astronomijos observatorija.

Reformavus kalendorių, tradiciniu tapo skyrius „Dangaus kūnai“, kur buvo informuojama apie naujų palydovų bei asteroidų atradimą, kometų pasirodymą ir stebėjimą, įdomius metų reiškinius, Saulės ir Mėnulio užtemimus. „Ūkiškajame kalendoriuje“ nuolat kovojama su prietarais, susijusiais su kometų pasirodymu (1855, 1858), aiškinama apie Saulės sistemos pažinimo galimybes ir būdus (1856), nurodoma, kaip apsisaugoti nuo žaibo ir krušos (1856) ir pan. M. Gusevo straipsniai bei žinutės, spausdintos kalendoriuje ir laikraštyje „Kuryer Wilenski“, buvo bene vieninteliai astronominių žinių populiarinimo šaltiniai.

Meteorologiniai stebėjimai, orų prognozė — viena iš populiariausių kalendoriaus temų. Pirmąjį dešimtmetį „Ūkiškajame kalendoriuje“ nuolat buvo spausdinami straipsniai apie tai, kaip numatyti orus pagal žvaigždžių, Saulės, Mėnulio, planetų stebėjimus, aprašomi kai kurie atmosferos reiškiniai ir kt. 1834 metais spausdinti astronomijos observatorijos atliktų meteorologinių stebėjimų duomenys, 1837—1842 m. — labai populiarūs straipsniai apie gyvuosius barometrus: žuvis, paukščius, vorus, kai kuriuos augalus.

1855 m., atsikračius ištisą dešimtmetį vyravusių astrologinių pranašyčių apie orus ir derlių, iš pagrindų pasikeičia meteorologinių stebėjimų skyrius. Kiekvienais metais „Ūkiškajame kalendoriuje“ skelbiama Vilniaus astronomijos observatorijos stebėjimų medžiaga su pastabomis. 1855 metais iš Peterburgo kalendoriaus perspausdinama lentelė apie šilto oro pasiskirstymą nuo Kauno ir Vilniaus iki Bresto. Specialiai šiai lentelei parengtuose komentaruose svarstoma, kokie veiksniai daro įtaką Vilniaus krašto klimatui. Straipsnio autorius aštriai, principingai

³² MACB RS. — F. 7—647. — L. 2, 25, 26, 28, 30, 32, 44, 53, 56, 60, 61, 62.

³³ Kuryer Wilenski. — 1861. — Nr. 24. — P. 222.

pasisako prieš orų pranašystes, palikdamas tokią galimybę tik moksliniams metodams. Čia pat spausdinamos astronomo Jono Sniadeckio sudarytos taisyklės, kaip numatyti oro pasikeitimus remiantis barometro parodymais, aptariama Mėnulio fazių įtaka įvairiems gamtos reiškiniams.

1862 metų kalendoriuje T. Snarskio parengtoje medžiagoje apibrėžiami tokie reiškiniai, kaip elektra, šviesa, šiluma, vanduo, atmosfera, nurodoma jų reikšmė organiniam pasauliui. Publikacijoje autorius pateikia duomenų apie giedros, darganos, sniego ir kitų reiškinių ženklus.

Skaitytojams buvo siūloma nemažai medicinos patarimų, daugiausia skelbtų 1837—1842 ir 1847—1850 metų kalendoriuose. Populiarius patarimai apie pirmąją pagalbą susižeidus, nusideginus (1837, 1838, 1841), apsinuodijus maistu (1841) ir smalkėmis (1846). Informuojama, kaip gydyti viduriavimą (1842), pūlinius (1841), kosulį (1837, 1840), stabdyti kraujavimą (1841), siūloma grūdinti organizmą, siekiant apsisaugoti nuo kataro (1838). Nemažai dėmesio susilaukė akių ligos (1837, 1839, 1840). Liaudies medicinos patyrimu naudojamosi gydant skrandžio ligas (1833), drugį (1840), geltą (1839). Daugelyje receptų siūlomos priemonės buvo lengvai pasigaminamos namų sąlygomis iš vaistinių augalų ir įvairių maisto produktų. Pavyzdžiui, užkimas siūloma gerti džiovintų aviečių ir medaus arbatą, nudegimus tepti aliejaus ir ištirpinto vaško tepalu (1838), nuo kosulio gerti kepinto svogūno sultis su medumi (1837), jaunų kankorėžių nuovirą (1840), nuo galvos skausmo — rūtų arbatą (1840) ir t. t.

Įdomi 1845 metų kalendoriuje išspausdinta žinutė apie gydymą nuo alkoholizmo. Aprašomo metodo esmė — sukelti pasibjaurėjimą degtine ir kitais svaigiaisaisis gėrimais.

Kalendoriuje nevengiama propaguoti ir atgyvenusių, maginių gydymo metodų. 1838 metų kalendoriuje rašoma apie ilgaaamžių gyvenimo paslaptį — reguliariai nuleisti kraują. 1842 metų leidinyje veido spalvai pataisyti moterims patariama nešioti koralo akmenį.

Pasitaiko vienas kitas absurdiškas patarimas, daugiausia pagrįstas liaudies praktika. Pavyzdžiui, 1839 metų kalendoriuje danties skausmą siūloma sumažinti šitaip: jei dantį gelia iš dešinės pusės, tai ant dešinės rankos pulso reikia dėti sutrintą krieną. 1840 metų kalendoriuje sutar-kuotą česnaką jau patariama dėti ant priešingos rankos pulso. Panašūs patarimai dar ilgai buvo populiarūs, juos skelbė ir L. Ivinskis 1878 metų kalendoriuje.

1837 metais aprašoma viena iš neįtikimiausių liaudies medicinos priemonių rožei gydyti — dėti sutraiškytą blakę ant pažeistos vietos.

Į kalendorių įdėtas nemažas pluoštas „kosmetikos, arba veido puošimo meno“ patarimų. Aprašoma, kaip išnaikinti strazdanas, išlyginti raukšles (1838, 1850), prižiūrėti odą, plaukus (1848, 1850), burnos ertmę ir dantis (1847, 1848, 1852). Kosmetikai propaguojami brangūs ir reti prieskoniniai augalai, aliejai. Tokie patarimai, kaip ir tuo pačiu metu skelbti ištaigingos virtuvės patiekalų receptai, aišku, buvo skirti ne valstiečiams, o bajorams, miestelėnams ir kitiems turtingųjų sluoksniams. Vėliau panaši medžiaga išnyko iš kalendoriaus puslapių.

1832—1841 m. „Okiškojo kalendoriaus“ leidėjas Lenkijos kalendorių pavyzdžiu bandė knygelę padaryti ne tik naudos, bet ir pramogos šaltiniu. Tokie bandymai buvo ne itin sėkmingi. Įvairenybių skyrelyje dažnai pasirodydavo sensacingų, intriguojančių žinučių, pavyzdžiui, apie moterų dvikovą Paryžiuje (1840), lietaus medį Brazilijoje (1833). Egzotikos buvo ieškoma Azijos, Afrikos kraštuose (1837, 1840, 1841). Retkarčiais pasitaikydavo ir vertingesnės informacijos. Buvo galima pasiskaityti apie kalbų skaičių pasaulyje (1833), prekybą knygomis Londone (1837), žvėrių, paukščių, žuvų gyvenimo trukmę (1837), vargingųjų skaičių įvairiuose Europos miestuose (1836) ir t. t. Skaitytojui buvo siūlomos mįslės, banalūs anekdotai, atsainiai parinkti poezijos ir prozos kūrinėliai (sentimentalios apysakaitės, rytietiškos legendos, didaktiniai vaizdeliai). Knygelė buvo prikaišiota sentencijų, moralizuojančių patarimų, kupinų „kalendorinės“ išminties apie gyvenimą ir mirtį, jaunystę ir senatvę, turtą ir sveikatą, ligas ir vargus. Tačiau, kad ir kokios menkos buvo kalendoriaus leidėjo pastangos, negalima nepastebėti kai kurių įsitvirtinusių Sviečiamojo amžiaus idėjų. Kalendoriuje beveik visada atmetamas religinis pasaulėvaizdis. Žmogus vertinamas ne pagal kilmę, o asmenines savybes, didžiausiomis vertybėmis laikomos moralinės.

Trumpai aptarsime tipišką kalendorinės literatūros pavyzdį — 1836 metų „Okiškajame kalendoriuje“ išspausdintus pamokymus valstiečiams. Kalendoriuje pasinaudota B. Franlino almanacho medžiaga. Remdamasis tuo pačiu šaltiniu, L. Ivinskis savo 1862 metų „Metskaitliuose“, pridėjęs žemaišiškų priežodžių bei patarlių, paskelbė tuos pačius pamokymus, kaip tapti turtingam. Čia išdėstytos tipiškos ano meto dvarininkijos, bajorijos mintys apie valstiečio vietą ir siekimą materialinę liaudies padėtį pagerinti tik moralizuojant apie tinginystę, darbštumą, taupumą ir kt.

1842 m. kalendoriuje atsisakoma beletristikos ir tik nuo 1858 m. knygelėje vėl galima rasti poezijos kūrinėlių — beveik vien V. Sirokomlės kūrybos. Populiarios eilės apie metų laikus, jų darbus, rūpesčius ir džiaugsmus (1858, 1859, 1860). 1861 ir 1862 m. pasirodo specialiai kalendoriui parašyti kūriniai. 1861 metų V. Sirokomlės eilėraštis skirtas kalendoriaus reformai, kuria buvo siekiama prisidėti prie vykusių permainų ir kuo geriau patenkinti gyventojų poreikius. 1862 m. V. Sirokomlė pakiliai sveikina baudžiavos panaikinimą. Matydamas valstietį prie naujos epochos slenkščio, poetas siekia jį pamokyti, patarti, skatindamas siekti mokslo, gyventi blaiviai, užmiršti senąją „neapykantą vyresniems broliams“. Tačiau, nors ir užjausdamas liaudį, V. Sirokomlė vis dėlto gina šlėktiškas demokratų pozicijas.

Lietuvių kalbos ir literatūros, o tuo labiau nacionalinio atgimimo problemos „Okiškajame kalendoriuje“ beveik nebuvo gvildenamos. Lietuvių kalbos problema šiek tiek netiesiogiai aptarta 1842 metų knygelėje publikuotame straipsnyje „Apie visuotinį rusų kalbos vartojimą Vilniuje ir kitose Vakarų gubernijose iki XVIII a.“

Vertingesnės medžiagos galima rasti 1861 metų kalendoriuje. M. Ake-laitis straipsnio „Ištrauka iš lietuvių mitologijos“ objektu pasirinko vieną iš lietuvių žodinės kultūros paminklų — pasaką. Autorius aiškina lietuvių mitologijos kilmę, ypatybes, mitologinių būtybių hierarchiją, kriti-

kuoja T. Narbutą už laumės sutapatinimą su laime. Prie savo rašinio M. Akelaitis prideda lietuvių liaudies pasaką „Perkūnas, Velnias ir Laumė“, paimtą iš A. Sleicherio „Lietuvių kalbos vadovo“ antrosios dalies. Tame pačiame kalendoriuje T. Snarskis, pasakodamas apie Barborą Radvilaitę, pažymi, kad liaudies kūryba yra „tikriausias tautos gyvybinių jėgų ženklas“. Tačiau autorius nesukonkretina savo minčių, todėl taip ir neaišku, kokie tautiniai interesai — lenkų, rusų ar lietuvių — slypi žodžiuose „pas mus“.

Kalendoriaus leidėjai stengėsi, kad įvairūs knygelės skaitytojai galėtų rasti atsakymus į daugybę aktualių klausimų. Todėl nuo 1855 metų labai išsiplėtė informacinė kalendoriaus dalis. Be tradicinių skelbimų apie turgadienius ir šventes, pašto informacijos, spausdinami nelaimingų atsitikimų, įvykusių keturiuose Šiaurės Vakarų krašto gubernijose dėl potvynių, audrų ar krušos, sąrašai. Kalendoriuje publikuojamos lyginamosios matų ir saikų, monetų lentelės, taip pat lentelės, kuriose žymima kai kurių Rusijos miestų geografinė padėtis, gyventojų skaičius, nuotoliai iki gubernijų centrų ir kt. Kartais pasirodydavo medžiagos apie įvežamų į Vilnių prekių ir produktų rinkliavas, taip pat apie rinkliavas už prekyvimą gatvėse ir turguose. 1863 metų kalendoriuje spausdintos taisyklės, kaip naudotis telegrafo, geležinkelio paslaugomis. 1864 m. informuojama apie herbinių, vekselinų ir vertybinių popierių kainas.

„Okiškasis kalendorius“, papildydamas Šiaurės Vakarų krašto periodiką, perėmęs dalį jos funkcijų (komunikacinę, informacinę), atliko nemažą šviečiamąjį darbą, kėlė valstiečių, dvarininkų ir kitų, susijusių su žemės ūkiu asmenų profesinį lygį, išmanymą. Seštajame dešimtmetyje kalendorius, daugiau dėmesio skirdamas ekonominėms krašto raidos problemoms, apeliuodamas į socialinę gyventojų sąmonę, vis labiau orientavosi į skaitytoją valstietį. „Okiškasis kalendorius“, iki 1842 metų leistas lenkų, o vėliau lenkų ir rusų kalbomis, menkai prisidėjo prie carinės valdžios vykdomos rusifikavimo politikos (dėl to jo leidimas ir buvo nutrauktas). Tačiau, veikiamas lenkų kultūros, jis liko lietuvių nacionalinio judėjimo nuošalyje.

Vilniaus universiteto
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1987 m. spalio mėn.

САЛОМЕЯ БУДИНАЙТЕ

«МЕСЯЦЕСЛОВ ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ» В ЛИТВЕ
МЕЖДУ ДВУМЯ ВОССТАНИЯМИ (1831—1863 гг.)

Резюме

«Месяцеслов хозяйственный», издаваемый в 1831—1863 гг., — характерный пример календарной печати того времени. Это был единственный в то время календарь в Литве, издаваемый на польском, а с 1842 г. — на польском и русском языках. На примере этого календаря Л. Ивинских начал издавать литовские календари. Монополия издания месяцеслова принадлежала Вильнюсской астрономической обсерватории.

В статье освещаются обстоятельства, при которых издавался и распространялся календарь, его тиражи. Анализируется структура календаря, его содержание, оформление, читательское назначение. Немало места уделяется деятельности астронома М. М. Гусева, который стремился реформировать календарь.

«Месяцеслов хозяйственный» — важный источник для изучения социально-экономических, культурных и других проблем края. Он содержит материал по сельскому хозяйству, медицине, астрономии, метеорологии и другим вопросам.

Опубликованный в календаре материал оценивается в двух аспектах. Во-первых, указывается, какие функции выполнял календарь в обществе того времени. А также указывается, какой интерес этот материал представляет для современного читателя и исследователя.

SALOMEJA BUDINAITE

„ECONOMICAL CALENDAR“ (KALENDARZ GOSPODARSKI) IN LITHUANIA BETWEEN TWO REVOLTS (1831—1863)

Summary

„Economic calendar“ which was published in Vilnius from 1831 up to 1863 is a typical example of the calendars' press. It was the only Polish calendar printed in Lithuania till 1842 and from 1842 the only Russian-Polish one. According to this calendar L. Ivinskis began to print Lithuanian calendars. The Vilnius Astronomy Observatory owned the monopoly of publishing of the calendar.

The article reveals the circumstances under which the publication was printed and distributed. In the article the content, structure, destination and editions of the calendar are analysed. The efforts of astronomer M. Gusev to reform the calendar are also presented in the article.

„Economic calendar“ is an important source to investigate problems of public education, economic structure and social life. There were printed not only calendar data but also information on agriculture, medicine, astronomy, meteorology in these editions.

The material of the calendar is estimated from two points: 1) the educational, informational, communicational importance of the calendar in 1831 — 1863, 2) the actuality of these editions for a contemporary reader and scientist.